

SATRICUM

Jaargang 1, nummer 0

Januari 1994

Nieuwsbrief van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium en de Vereniging Vrienden van Satricum i.o.

De Nieuwsbrief Satricum zal 3 x per jaar verschijnen. Op de achterpagina van dit nummer vindt u informatie over de stichting, de vereniging en de redactie van de Nieuwsbrief.

Het nieuwe logo van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium en de Vereniging Vrienden van Satricum i.o.:
Antefix van de 2de tempel van Mater Matuta, ca. 480 v. Chr.; (tekening P.S. Lulof).

Nieuwe vrienden en een nieuwe nieuwsbrief voor Satricum

Voor u ligt het eerste exemplaar van de *Nieuwsbrief Satricum*. Het is een **nulnummer**, bedoeld als overgang tussen de Nieuwsbrieven van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium (Stichting NSL) en het eerste nummer van de Nieuwsbrief van de Vereniging Vrienden van Satricum (VVS) in oprichting, waarover u elders in dit blad meer kunt lezen.

Wanneer de VVS is opgericht, zal die een aantal activiteiten van de Stichting NSL overnemen. Hiertoe behoort onder andere het uitgeven van een nieuwsbrief. De Stichting NSL zal in de toekomst geen nieuwsbrieven meer het licht doen zien; onlangs verscheen het 23ste en tevens laatste nummer. De *Nieuwsbrief Satricum* zal voorlopig drie maal per jaar verschijnen. Wanneer daar aanleiding toe is zal de frequentie worden opgevoerd.

De initiatiefgroep van de VVS i.o. heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt de nieuwsbrief een moderner aanzien te geven. Wat de inhoud betreft kunt u vergelijkbare berichten verwachten als in de nieuwsbrief van de Stichting NSL werden gepubliceerd.

Uiteraard staan de opgravingen en het onderzoek in en rond Satricum centraal. Tevens zult u op de hoogte worden gehouden van activiteiten van de Stichting NSL, en *last but not least* van alles wat met de VVS i.o. verband houdt. Zo mag u verenigingsnieuws verwachten, aankondigingen van lezingen en publicaties, artikelen over onderzoek, leuke en aardige wetenswaardigheden over het Satricum-project, en natuurlijk het allerlaatste nieuws uit Italië. Daarnaast is ook uw bijdrage welkom. Voor informatie over het aanleveren van kopij kunt u contact opnemen met de redactie (zie achterzijde van dit nummer).

Dit nummer kunt u beschouwen als een afgeslankt voorproefje van wat de *Nieuwsbrief Satricum* u te bieden heeft. In dit nummer treft u bijdragen over de jongste opgravingscampagne, 10 jaar Stichting NSL, de nieuwe Vereniging Vrienden van Satricum, en het programma van de Satricum-dag 1994. Het eerste nummer van de *Nieuwsbrief Satricum* zal meer pagina's tellen, en nog veel meer nieuws bevatten.

De redactie.

In dit nummer:

Nieuws van het Satricum-front	2
Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium	4
Vrienden van Satricum, verenigt u!	5
Programma Satricum-dag 1994	6
Promoti satricani	7
Agenda, colofon	9

SATRICUM-DAG
1994
programma
op pagina 6

Nieuws van het Satricum-front

De opgraving van 1992

*De resultaten
waren boven
verwachting.*

In de zomer van 1992 werd voor de 16de maal in successie een archeologische campagne georganiseerd in Borgo Le Ferriere, beter bekend als het antieke Satricum. Gedurende vijf weken werd met een ploeg van 7 archeologen en 11 studenten Klassieke Archeologie gegraven op de acropolis van de stad. Het was de eerste opgravingscampagne die georganiseerd werd door de twee Amsterdamse universiteiten, de UvA en de VU.

Het doel van de campagne was de opgraving van een monumentaal hofhuis uit de 6de eeuw v. Chr. dat zich bevindt achter het centrale heiligdom van Mater Matuta. Van dit huis werd al aan het eind van de 19de eeuw, tijdens de Italiaanse opgravingen, een gedeelte in kaart gebracht. De plattegrond kon worden aangevuld tijdens Nederlandse opgravingen die werden uitgevoerd in de jaren 1980-1982 en 1985 onder auspiciën van het Nederlands Instituut te Rome. Jammergenoeg moest het onderzoek in dit deel van de site toen tijdelijk worden stopgezet. Andere gebieden van de antieke stad die direct met verwoesting werden bedreigd eisten namelijk de aandacht van de archeologen op.

Tijdens de campagne van 1992 werd het onderzoek van het hofhuis weer opgepakt in de hoop de plattegrond te kunnen completeren. Hiervoor werd een gebied van ca 450 m², direct grenzend aan de eerder gedocumenteerde resten, opengetrokken en onderzocht op muurresten. De resultaten waren boven verwachting. Hoewel de nog ontbrekende noordzijde van het hofhuis niet werd aangetroffen, werden op de noordwest hoek van het complex de fundamente van een aantal zeer monumentale muren gevonden die deel uit lijken te maken van een tweede hofhuis. De nieuwe muren vormen een vleugel waarin in elk geval drie kamers gereconstrueerd kunnen worden. Van één kamer, mogelijk de hoekkamer van het huis, zijn de fundamente van alle muren bewaard gebleven, op sommige plaatsten zelfs tot 1 meter hoogte. Deze kamer bevat ook vele resten van de oorspronkelijke bovenbouw van kleitichels.

Evenals in het eerste huis bevindt zich in de open hof een waterput. Rondom deze waterput werden nog resten van een kiezelvloer aangetroffen. De hof is aan de zuidkant afgesloten door een muur met een monumentale toegang.

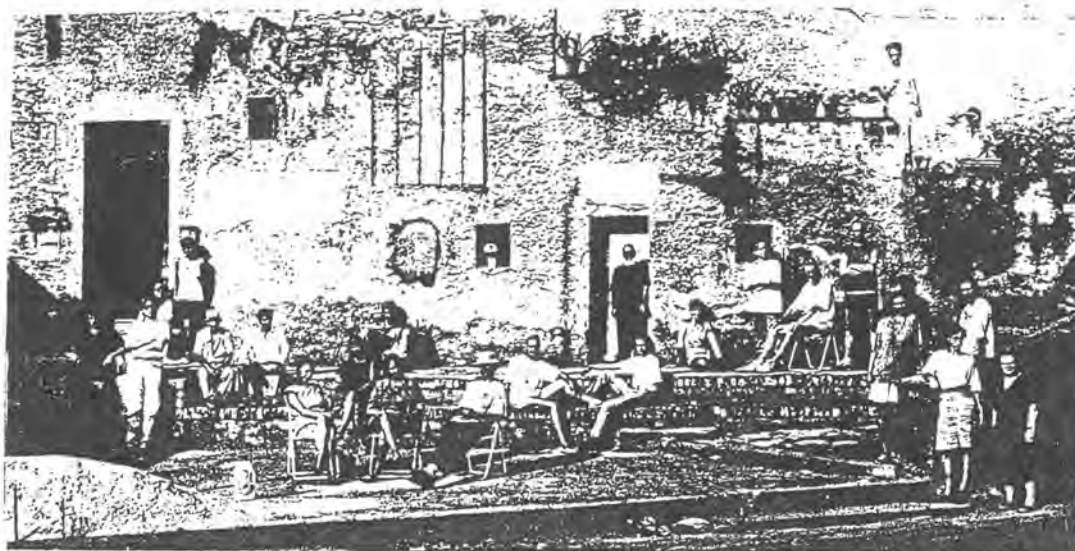

Overzicht van het opgravingsveld tijdens de campagne van 1992.

Dat leiden wij af uit de vorm van enkele bijgekapte steenblokken.

Het dak van de vleugel was afgedekt met dakpannen. Die werden in grote hoeveelheden fragmenten langs de muur in de hof teruggevonden. Temidden van de dakpannen bevonden zich talloze fragmenten van grote voorraadvaten, die

mogelijk in de hof waren opgeslagen en tijdens de instorting van het huis door de neerkomende dakpannen waren gebroken.

Het opgravingssteam in de zomer van 1992.

De resultaten van de campagne van 1992 zijn van groot belang voor de reconstructie van de bouw-geschiedenis van de acropolis in de periode dat de stad haar grootste bloei kende. De afgelopen jaren is onze kennis van de bouwactiviteiten rondom het tempelcomplex heel erg uitgebreid dankzij onderzoek dat de Rijksuniversiteit van Groningen in het zuidwest deel van de acropolis uitvoerde. Een grote handicap bij de reconstructie van de gebouwen wordt echter gevormd door de veelal fragmentarisch bewaard gebleven muren. Veel steenblokken werden elders en in een latere periode hergebruikt. Daarnaast zijn er veel verstoringen van het terrein, die in recentere periodes plaatsvonden.

De ontdekking van een nieuw huis met goed bewaarde fundamenteën is daarom veelbelovend voor de volgende campagne, die gepland is voor de maanden juli en augustus 1994 en waarvoor de voorbereidingen alweer in volle gang zijn. Aangespoord door de deelnemers van 1992, die in de hete zon en onder temperaturen van maar liefst 40° Celsius de ene muur na de andere muur met de pikhouweel ploodlegden, hebben zich inmiddels al weer vele nieuwe gravers aangemeld.

*Marijke Gnade, opgravingsleider
Satricumproject.*

*Temidden van de
dakpannen
bevonden zich
talloze frag-
menten van grote
voorraadvaten.*

De Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium

De Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium werd opgericht in 1982, ruim vier jaar na het begin van het onderzoek in Satricum. Het was toen duidelijk dat het Satricum-onderzoek niet zo snel afgelopen zou zijn, en dat er meer bij kwam kijken dan door de archeologische staf van het Nederlands Instituut in Rome, bestaande uit één persoon, kon worden afgedaan.

Eén van de doelstellingen van de stichting was, zoals in de naam tot uitdrukking werd gebracht, letterlijk een studiecentrum te creëren in of bij Satricum, waar archeologen, maar ook onderzoekers van aanverwante disciplines terecht zouden kunnen. Dit doel werd betrekkelijk snel bereikt: op 28 juli 1983 werd het studiecentrum officieel geopend door de toenmalige Nederlandse ambassadeur in Rome, mr. P.W. Jalink. Het was een driekamerflat in Campoverde, een gehucht op korte afstand van het opgravingsterrein. De flat werd door de stichting gehuurd, ingericht (inclusief ijskast en wasmachine), en staat Satricum- of Latium-onderzoekers nu al 11 jaar ter beschikking. Behalve woonruimte is er ook een bibliotheek van Latium- en archeologische publikaties, en worden er vondsten opgeslagen. Het eerste bestuur van de stichting had als voorzitter oud-ambassadeur dr. H.N. Boon, en als penningmeester oud-bankier dr. H.D. Pierson, beiden ervaren stichting-bestuurders. Drs. A.E. Vrij werd secretaris en dr. C.M. Stibbe bestuurslid. De schrijfster van dit overzicht, in Satricum actief vanaf de eerste campagne en ook buiten de campagnes, werd directeur van de stichting.

De andere doelstellingen van de stichting, zoals in de statuten vermeld, vallen uiteen in twee groepen:

♦het ondersteunen van de opgravingen in Satricum en van verwante onderzoeken;

♦het toegankelijk maken van de resultaten van het werk voor het geïnteresseerde publiek.

De ondersteuning van de opgravingen bestond uit het aanschaffen van duurzame goederen die niet uit het opgravingsbudget betaald konden worden, en het verrichten van vele administratieve en organisatorische diensten. Het geld waarover de stichting beschikte kwam van donaties. De resultaten werden toegankelijk gemaakt door middel van een Nieuwsbrief, lezingen, tentoonstellingen en de uitgave van een serie kleine boekjes, waarin tot nu toe drie delen verschenen zijn in Nederlandse en Italiaanse versie, terwijl deel 1 ook in het Engels is uitgegeven. Verder verschenen zo nu en dan artikelen in (archeologische) tijdschriften en had de stichting zes gekleurde briefkaarten in de verkoop.

De eerste zeven jaren van haar bestaan was de stichting zeer actief op alle fronten. Vanaf 1989, een jaar voordat de opgravingsleider gepensioneerd zou worden, braken er onzekere tijden aan. Het was enige tijd onduidelijk of, en zo ja, hoe en door wie het Satricum-project zou worden voortgezet. De stichting maakte in die jaren pas op de plaats, d.w.z. zij zette de gewone activiteiten voort, maar ondernam niets nieuws.

Toen de 'opvolgingskwestie' tot grote tevredenheid was geregeld, braken er aan Italiaanse kant woelige tijden aan. Door de interne politieke verschuivingen werden geen opgravingspermissies meer afgegeven en werden de hoofden van archeologische overheidsdiensten ontslagen.

Vorig jaar ging het stof eindelijk liggen en konden we beginnen met het ten uitvoer brengen van de vernieuwingsplannen voor de stichting, die er al een tijdlang waren.

Het bleek echter moeilijk alle plannen uit te voeren in de bestaande structuur van de stichting. Toen is het idee geboren het publieksgerichte gedeelte van de

In 1983 werd het studiecentrum officieel geopend door de toenmalige Nederlandse ambassadeur.

stichtingstaken over te dragen aan een nieuw op te richten vereniging. Op dit moment is de stichting druk doende de voorwaarden te scheppen waaronder de geplande vernieuwingen het best vormgegeven kunnen worden.

Barbara Heldring, directeur van de Stichting NSL.

Vrienden van Satricum, verenigt u

Onlangs kwam vanuit de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium (Stichting NSL) het verzoek de mogelijkheid van de oprichting van een vriendenvereniging voor Satricum te onderzoeken. Doel: geïnteresseerden in het opgravings-project Satricum bij elkaar brengen en via de leden van de vereniging belangstelling voor het project wekken bij een groter publiek. Het verlenen van een zekere immateriële en wellicht ook materiële steun voor het project ligt hieraan ten grondslag. Motivatie: een vereniging staat dichterbij haar leden dan een stichting (die alleen begunstigers kan hebben), zodat het publiek sneller en beter betrokken raakt bij het project.

Daarop is een initiatiefgroep geformeerd, die de oprichting van de vriendenvereniging onder de naam Vereniging Vrienden van Satricum (VVS) moet gaan begeleiden. De huidige Stichting NSL denkt daarbij aan de volgende taakverdeling: de Stichting NSL zou zelf zorg blijven dragen voor de exploitatie van het Studiecentrum in Campoverde en aandacht besteden aan fondsenwerving. De publiekstaken zullen voor rekening van de VVS komen, waaronder de organisatie van de jaarlijkse Satricum-dag, waarop in Satricum geïnteresseerden door projectmedewerkers op de hoogte worden gehouden van de stand van zaken van velerlei onderzoek; de uitgave van een hernieuwde Nieuwsbrief (waarvan u nu het nulnum-

mer in handen heeft); en onderzoek naar een nieuwe vorm voor uitgave en verkoop van de populair-wetenschappelijke Satricana-reeks.

Hiernaast hoopt de vereniging ook enige nieuwe ideeën tot uitvoer te kunnen brengen: de uitgave van een folder en boekjes, organisatie van speciale dagen, lezingen en eventueel reizen, en enige *merchandising*, zoals de verkoop van T-shirts met opdruk, ansichtkaarten, replica's, posters en kalenders. Zelfs de exploitatie van een 'Satricumwijn', die rondom de opgraving in Le Ferriere wordt verbouwd en ook inderdaad 'Satrico' heet, is niet uitgesloten.

U als donateur van de Stichting NSL kunt, wanneer u dat wilt, tegen gereduceerd tarief lid van de vereniging worden. U zult dan de *Nieuwsbrief Satricum* via de VVS i.o. ontvangen. Bent u geen donateur van de stichting, dan wilt u natuurlijk lid worden van de vriendenvereniging. U kunt dan het opgaveformulier op de Satricumdag invullen of contact opnemen met het secretariaat (zie voor nadere gegevens de achterzijde van dit blad). Het lidmaatschap zal ca. f 35,- per jaar bedragen.

De VVS is nog in oprichting. Hoe de exacte verhouding tussen stichting en vereniging uiteindelijk zal komen te liggen, is nog niet duidelijk. De afronding van de formaliteiten zal echter niet lang op zich laten wachten; de Vereniging Vrienden van Satricum is binnenkort ongetwijfeld een feit. De leden van de initiatiefgroep hebben het volste vertrouwen in een goede en prettige samenwerking tussen de Stichting NSL en de VVS. Maar zonder leden beginnen zij niets. Daarom rekenen zij ook op ùw steun, nu als aspirant-lid, straks als lid. Uw steun zal niet alleen de VVS ten goede komen, u zult met uw lidmaatschap ook bijdragen aan het welslagen van het Satricumproject!

In de initiatiefgroep hebben zitting: Edu van Berkel, Marijke Gnade, Marlies Kleiterp, Riemer Knoop, Patricia Lulof, Yvonne Scheper, Dé Steures en Birre Walvis.

De Vereniging Vrienden van Satricum zal binnenkort een feit zijn.

PROGRAMMA SATRICUM-DAG 1994

- 10.00 uur *Opening* door drs. J. Kleiterp, Voorzitter Stichting Nederlands Studiecencentrum voor Latium
- 10.10 uur *Wat doen de Nederlanders in Satricum?* door Riemer Knoop
 Wat moeten Nederlanders eigenlijk in het buitenland? Is er in eigen land niet genoeg te doen? En zijn de Italianen niet beter geschikt om hun nationale archeologie te behartigen? De antwoorden hierop luiden achtereenvolgens: van alles, ja een beetje wel, en eigenlijk wel maar dat doen ze liever niet. De aanwezigheid van buitenlandse onderzoekers in Italië is deels een restant van de 18de-eeuwse traditie van de *Grand-Tour*, waarop jonge, Westeuropese *gentlemen* ter voltooiing van hun vorming de oudheden in de mediterrane kerngebieden zelf in ogenschouw namen. Anderzijds is voor de beoefening van de klassieke archeologie een directe confrontatie met het materiaal in zijn oorspronkelijke context een onmisbare voorwaarde. Daar komt nog bij dat de Italiaanse autoriteiten in principe dankbaar gebruik maken van buitenlandse onderzoeksteams om de eigen overvolle agenda te verlichten. Dat is het voornaamste kader van het Satricum-onderzoek. De meeste deelonderzoeken van het project, en ook de problemen, laten zich op deze manier goed plaatsen.

Thema-gedeelte: WONEN EN WERKEN IN SATRICUM

- 10.45 uur *Het huttendorp*, door Demetrius Waarsenburg
 Gedurende de eerste eeuwen van Satricums bestaan bestond de nederzetting op de acropool uit eenvoudige hutten van leem en twijgen. Alleen de verdiepte vloeren van de hutten, met de resten van potten en pannen die hier werden gedumpt, zijn bewaard gebleven. De documentatie oogt niet spectaculair, zeker niet in vergelijking met de graven uit deze periode. Toch zijn de hutten een unieke bron van informatie voor archeologen, omdat ze het dagelijks leven van de oude Satricanen direct weerspiegelen. Het Satricaanse huttendorp en de gelijktijdige Noordwest-Necropool zijn twee zijden van dezelfde munt: de gemeenschap van de levenden en die van de doden. Door een vergelijking tussen beide is vast te stellen in hoeverre maatschappelijke verhoudingen zoals die in de graven worden uitgedrukt, ook werkelijk een spiegel zijn geweest van de dagelijkse realiteit.
- 11.15 uur *De hut onder de tempel*, door Barbara Heldring
 Boven op de acropolis, het hoogste punt van de stad, werd Mater Matuta vereerd. De voorganger van het sacellum en de twee latere tempels bestond uit een eenvoudige hut, waarbinnen de cultushandelingen zich moeten hebben afgespeeld. Wat zijn de archeologische bewijzen en wat is de betekenis van deze hut voor de cultusgeschiedenis van Satricum.
- 11.45 uur *De terracotta tempelmodellen uit het Hellenistisch Votiefdepot* door Frederike Schipper
 Tijdens een recente, gedeeltelijke heropgraving van het *Hellenistisch Votiefdepot* te Satricum (tussen 1985 en 1991 uitgevoerd; de eerste opgraving vond plaats tussen 1896 en 1898) zijn, naast duizenden andere wijgeschenken, een kleine honderd fragmenten gevonden van terracotta gebouwmodellen. Van de opgraving uit de vorige eeuw kennen we zes tempelmodellen, nu in het *Museo Nazionale di Villa Giulia* te Rome. Niet in alle gevallen valt uit te maken of we te maken hebben met een model van een tempel of van een woonhuis of -hut. De modellen zijn immers slechts fragmentarisch bewaard gebleven, terwijl het materiaal vaak ook nogal eenvoudige vormen heeft. Een wijgeschenk in de vorm van een miniatuur-tempel zal voor de dedicant een andere functie hebben gehad dan een wijgeschenk in de vorm van zijn huis-in-miniatuur.

LUNCH IN DE AULA VAN HET ALLARD PIERSON MUSEUM

- 13.45 uur *De huizen (oude en recente opgravingen)*, door Marijke Gnade
 In de zomer van 1992 werd op de acropolis van Satricum, achter de tempel van Mater Matuta, een gedeelte van een monumentaal hofhuis blootgelegd. Het gebouw stamt uit de 6de eeuw voor Chr. Bij eerdere opgravingen op deze plek werden de fundamente van een ander groot hofhuis in kaart gebracht. In de komende campagnes zal gepoogd worden de totale plattegrond van beide huizen te reconstrueren.
- 14.30 uur *Een dagje wonen in Satricum*, door Dé Steures
 Passages uit een lange brief geven een indruk van hoe het is om aan een campagne in Satricum mee te doen. Een verslag van één doorsnee dag: van het opstaan in de flat in Campoverde tot het barbezoek bij Adriano, en weer terug naar de flat. Tussendoor ontbreekt het werk niet.
- 15.00 uur *Afsluiting*, gelegenheid tot vragen stellen.

BORREL IN DE AULA VAN HET ALLARD PIERSON MUSEUM

Promoti satricani

In 17 jaar archeologisch onderzoek in Satricum is een onvoorstelbare hoeveelheid vondstmateriaal vergaard. Jaarlijks leveren de opgravingen, naast dikke mappen met veldverslagen en stapels foto's, bergen vondsten op, waarmee moeiteloos torenhoge stapels vondstenkistjes gevuld kunnen worden. De hoeveelheid opgegraven materiaal is schier eindeloos en biedt vele mogelijkheden voor interessante deelstudies. Een voorbeeld is de recent verschenen publicatie van het in 1980 ontdekte, 5de-eeuwse grafveld: *The Southwest Necropolis of Satricum*, waarin Marijke Gnade 183 graven, hun context en hun grafinhoud presenteert, en waarin enkele contribuanten specifieke vondstgroepen behandelen.

De opgravingen in Satricum hebben ook geleid tot een gestaag groeiende rij van dissertaties, zij het dat hierin voornamelijk materiaal behandeld wordt dat afkomstig is uit de 19de-eeuwse opgravingen te Satricum. Ze zijn van de hand van archeologen die reeds als student deelnamen aan de opgravingen, en momenteel nog steeds bij de organisatie betrokken zijn.

In 1987 promoveerde Riemer R. Knoop op een beredeneerde catalogus van de 6de-eeuwse antefixen van de tempel van Mater Matuta: *Antefixa Satricana. Sixth-Century Architectural Terracottas from the Sanctuary of Mater Matuta at Satricum (Le Ferriere)*. Deze antefixen (onderdeel van de terracotta dakbekleding van de tempel, nl. de decoratieve afsluiting van de onderste, half-cylindervormige dakpannen) waren reeds aan het licht gekomen tijdens de opgravingen in Satricum aan het einde van de vorige eeuw (1896-1898) en lagen opgeslagen in de magazijnen van het *Museo di Villa Giulia*. In dezelfde magazijnen bevonden zich ook de fragmenten van een imposante terracotta beeldengroep, waarop Patricia S. Lulof in 1991 promoveerde: *Monumental Terracotta*

Statues from Satricum: A Late Archaic Group of Gods and Giants. Ook deze terracotta's waren voor het grootste deel uit de 19de-eeuwse opgravingen afkomstig. In haar proefschrift wist Lulof de zeer fragmentarisch overgeleverde beeldengroep, die eens de nokbalk van de Laat-Archaïsche tempel gesierd moet hebben, geheel te reconstrueren.

Ook meer recentelijk vormde de site Satricum het uitgangspunt voor een promotie-onderzoek. In zijn in november 1993 te Groningen verdedigde proefschrift *An Archaeological Survey in the Pontine Region* presenteert Peter A.J. Attema een studie naar de landschaps-geschiedenis van Zuid-Latium (*Agro Pontino*) van 900-100 v. Chr., waaruit hij onder meer conclusies trekt over de bewoningsgeschiedenis van Satricum. Op grond van door surveys verkregen informatie over terreinsoorten en oppervlaktevondsten kon Attema de veranderingen in bewoning en het landgebruik door de eeuwen heen in kaart brengen. Het aanzien van het landschap zelf reconstrueerde Attema met behulp van goed gedocumenteerde 19de-eeuwse ooggetuigeverslagen, die het hem mogelijk maakten door de 20ste-eeuwse veranderingen heen te kijken.

Voor de bestudeerde periode zijn twee belangrijke processen evident, die in dit gebied nog niet eerder in samenhang waren bestudeerd: de primaire verstedelijking en vervolgens de romanisering van de Pontijnse regio. Uit een eerder systeem van gespreide bevolking ontwikkelde zich in de Late IJzertijd en de Archaïsche periode een nederzettingspatroon met meerdere grote bewoningskernen. De bewoning concentreerde zich in deze periode in het gebied van de Albaanse heuvels en de uitlopers van de Apennijnen, die grenzen aan de moerasige kustvlakte. In de daaropvolgende periode, van 500-350 v. Chr., worden deze bewoningskernen zo goed als verlaten. Door opname in het Romeinse economische systeem (Romeinse kolonies in de *Monti Lepini*, de aanleg van de Via Appia en de parcelering van bouwland) kon

dikke mappen
met
veldverslagen,
stapels foto's en
bergen vondsten

*het bijzonderste,
in omvang,
rijkdom en
uniciteit dat pre-
Romeins Italië
heeft opgeleverd*

het Pontijnse gebied opnieuw een economische bloeiperiode doormaken. Deze periode duurde echter kort: zodra meer winstgevend gebieden zoals Sicilië en Egypte werden gekoloniseerd, nam de economische waarde van de Pontijnse regio sterk af (ca. 100 v. Chr.), en kwam een systeem van Romeins grootgrondbezit en extensieve exploitatie van de vlakke op.

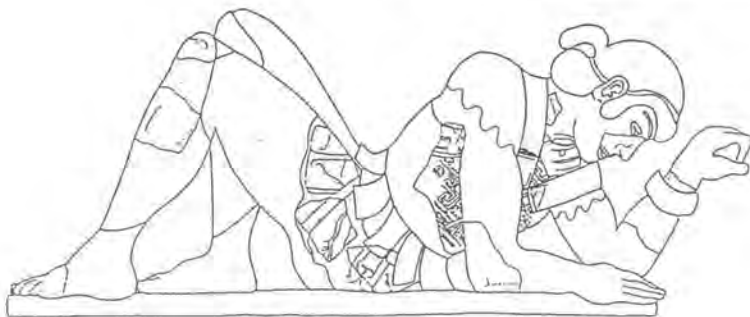
In zijn onderzoek heeft Attema processen bestudeerd op macro-niveau, om op grond daarvan conclusies te formuleren voor het micro-niveau, zoals de site Satricum. Een meer deductieve werkwijze is terug te vinden bij Demetrius J. Waarsenburg, die op 1 februari a.s. in Amsterdam hoopt te promoveren op een studie van de Noordwest Necropool in Satricum: *The Northwest Necropolis at Satricum. Analysis of an Iron Age Cemetery in Latium Vetus*.

Tussen 1896 en 1910 hebben Italiaanse archeologen in de noordwesthoek van Satricum enkele grafcomplexen opgegraven uit de periode 900-620 v. Chr. In de jaren zestig zijn deze graven, en wat er verder nog aan materiaal onder de grond zat, door intensieve wijnbouw geheel verwoest. Het enige wat nu nog van dit grafveld rest zijn de duizenden destijds opgegraven voorwerpen in de magazijnen van het *Museo Nazionale di Villa Giulia*. De opgravingsdocumentatie, zo al beschikbaar, is zeer lacuneus. Het belang van het grafveld ligt in het feit dat het oudste grafveldmateriaal uit Satricum behoort tot het bijzonderste, in omvang, rijkdom en uniciteit, dat pre-Romeins Italië heeft opgeleverd, met grote implicaties voor de bestaande ideeën over interregionale

contacten, handel en chronologie. In zijn onderzoek probeert Waarsenburg vanuit precieze en gedetailleerde observaties een algemene visie te creëren op de ontwikkeling van deze Archaïsche site. Daarvoor moest hij het verband tussen het opgegraven materiaal en de documentatie opnieuw reconstrueren. Dit resulteerde in een gedetailleerde historiografie van de jonge Italiaanse archeologie vanaf 1872. In het bijzonder rafelde hij de 'kwestie Satricum' uiteen, waardoor een groot deel van de wetenschappelijke taken in en rond deze plaats lange tijd bleef liggen. Door spitsvondige historische combinatie en archiefwerk wist Waarsenburg een complete en vrijwel sluitende lijst van 21 'grafinhouden' samen te stellen, deze volledig te documenteren, te dateren en te interpreteren.

Daarnaast werden drie bijzondere vondstcomplexen onderzocht, waaronder het fameuze 'Prinsengraf'. Dit is de ingeburgerde naam voor geïsoleerde, extreem rijke graven in Zuid-Etrurië en Latium uit de oriëntaliserende periode met pronkvondsten uit onder meer Syrië en Egypte. Het 'Prinsengraf' in kwestie blijkt een meerdere malen gebruikte, stenen grafkamer te zijn geweest die vooral functioneerde in een regionaal netwerk van *gift exchange* waarin ook het plaatselijke heiligdom een rol speelde. Een andere bijzondere grafcontext levert meer dan 500 amberen kleinoden uit 650/640 v. Chr. op. Waarsenburg ziet dit unieke corpus als een verzameling amuletten van lokale makelei, gelieerd aan een functionaris van de lokale cultus juist toen de 'prinsen'-structuur van de proto-Italische samenleving ten einde liep. Het derde deelonderzoek betreft een bijzondere tumulus met meervoudige begravingen. Waarsenburg interpreteert de veranderende begravingsrites in de ene tumulus als een spannende overgangssituatie van een exclusief aristocratische naar een meer egalitaire gens-maatschappij in het vroege Latium.

Edu van Berkel

AGENDA

1 februari 1994

Promotie van Demetrius J. Waarsenburg. De verdediging van het proefschrift, getiteld *The Northwest Necropolis at Satricum. Analysis of an Iron Age Cemetery in Latium Vetus*, vindt plaats om 13.30 uur precies in de aula van de Universiteit van Amsterdam, Oude Lutherse Kerk, het Spui, Amsterdam. De verdediging is openbaar.

AGENDA

april 1994

Nummer 1 van de *Nieuwsbrief Satricum*, waarin (onder voorbehoud) bijdragen over:

- ♦ nieuws over oprichting en activiteiten Vereniging Vrienden van Satricum
- ♦ verslag promotie Waarsenburg en lopend Satricum-onderzoek in Nederland
- ♦ versiering van de tempel van Mater Matuta
- ♦ Satricum-dag 1994: een terugblik
- ♦ de belevenissen van een archeoloog in Satricum

VERENIGING

Wordt lid van de Vereniging Vrienden van Satricum. Wanneer u zich nu opgeeft als lid ontvangt u tenminste 3 x per jaar de Nieuwsbrief Satricum. Tevens ontvangt u een replica van een antefix uit Satricum: een klein welkomstgeschenk waarmee we willen laten zien dat we blij zijn dat u ook vriend van Satricum wilt zijn. Het lidmaatschap zal ca. f 35,- per jaar bedragen.

Vereniging Vrienden van Satricum
secretariaat p/a R.R. Knoop
Alexander Boersstraat 7 II
1071 KT Amsterdam

Nieuwsbrief SATRICUM

Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium en
Vereniging Vrienden van Satricum i.o.

COLOFON

Verschijnt 3 à 4 x per jaar
Redactie: Edu van Berkel, Birre Walvis, Marlies Kleiterp
Lay-out: Birre Walvis

Voorlopig redactieadres:
E. van Berkel
Dr. Albert Schweitzerlaan 97
1443 WR Purmerend
02990-284 35

SATRICVM

